

УДК 004.032.6+316.774]:37.011.2:32.019.5-048.66-021/485(477)«364»

DOI: 10.31499/2706-6258.1(11).2024.304904

ВПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАГРАМОТНОСТІ ЯК ЗАСОБУ ПРОТИДІЇ ВОРОЖІЙ ПРОПАГАНДИ

Олена Король, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

ORCID: 0000-0003-0175-3824

E-mail: korolelena1976@gmail.com

Олеся Корнус, кандидат географічних наук, завідувач кафедри загальної та регіональної географії, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

ORCID: 0000-0001-7469-7291

E-mail: olesyakornus@gmail.com

Анатолій Корнус, кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

ORCID: 0000-0002-5924-7812

E-mail: a_kornus@ukr.net

Олена Данильченко, кандидат географічних наук, доцент кафедри загальної та регіональної географії, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

ORCID: 0000-0003-2881-843X

E-mail: olena_danylchenko@ukr.net

Олексій Нестеренко, вчитель предмета «Захист України», КУ Сумська спеціалізована школа I–III ступенів № 17, м. Суми Сумської області.

ORCID: 0009-0006-5261-8111

E-mail: alex77777@gmail.com

Оксана Браславська, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри географії та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-0852-686X

E-mail: oksana.braslavaska@udpu.edu.ua

У статті розкрито сутність та особливості медіаграмотності як способу протидії ворожій пропаганді. В дослідженні розглянуто основні складові медіаграмотності та проаналізовано основні її принципи. Досліджено інформаційні загрози у воєнний час та особливості пропаганди. Досліджено конкретні способи протидії пропаганді та інформаційним маніпуляціям, основним з яких є критичне мислення. Основне завдання для вчителів у воєнний час є не лише виявлення позитивної пропаганди, а й повернення дітям знань про медіа та інформаційну грамотність, які вони отримали до війни.

Ключові слова: медіаграмотність; пропаганда; дезінформація; фейк; конкретні способи протидії дезінформації; пропаганді та фейковим новинам.

IMPLEMENTATION OF MEDIA LITERACY AS A MEANS OF COUNTERING ENEMY PROPAGANDA

Olena Korol, Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

ORCID: 0000-0003-0175-3824

E-mail: korolelena1976@gmail.com

Olesya Kornus, Candidate of Geographical Sciences, Head of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

ORCID: 0000-0001-7469-7291

E-mail: olesyakornus@gmail.com

Anatoly Kornus, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

ORCID: 0000-0002-5924-7812

E-mail: a_kornus@ukr.net

Olena Danylchenko, Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of General and Regional Geography, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko.

ORCID: 0000-0003-2881-843X

E-mail: olena_danylchenko@ukr.net

Oleksiy Nesterenko, Teacher of the Subject “Defense of Ukraine”, Sumy Specialized School I–III degrees No 17, Sumy, Sumy region.

ORCID: 0009-0006-5261-8111

E-mail: alex77777@gmail.com

Oksana Braslavska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Geography and its Teaching Methods, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-0852-686X

E-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua

The article reveals the essence and features of media literacy as a way of countering hostile propaganda. The study considered the main components of media literacy and analyzed its main principles. Informational threats in wartime and the peculiarities of propaganda were studied. Specific methods of countering propaganda and information manipulation have been studied.

In connection with enemy propaganda, the introduction of media literacy as a means of countering enemy propaganda became very important during the Russian invasion. During the beginning of the invasion of Ukraine, Russia has launched hundreds of thousands of fakes to demoralize and sow panic among Ukrainians. That is why today it is important to understand the mechanisms and means of enemy propaganda, to be able to recognize enemy information leaks inside and outside of Ukraine, in order to counteract fakes and manipulations, neutralize and debunk lies. Many media outlets ignore objective facts and use the latest technology and digital equipment to appeal to the emotions of viewers, craft messages and spread misinformation that misinforms people. In addition, Russia is making every effort to discredit Ukrainians in the eyes of the international community and destroy social cohesion in the country. Informational aggression can be countered only when the population understands the principles by which events take place and for what purpose and what specific damage they can cause. In order to counteract enemy propaganda, it is necessary to apply critical thinking in order not to fall into the trap of pro-Russian media and not to be misinformed. Even in wartime, teachers must not only show positive propaganda, but also bring back to children the knowledge of media and information literacy that they acquired before the war.

Keywords: media literacy; propaganda; disinformation; fake; specific ways to counter disinformation; propaganda and fake news.

Питання ворожої пропаганди стало особливо важливим в умовах повномасштабної війни. З початку вторгнення в Україну росія запустила сотні тисяч фейків, щоб деморалізувати та посіяти паніку серед українців.

Незважаючи на те, що російська пропаганда є різноманітною та глибокою, дослідження боротьби з нею є актуальним і своєчасним явищем, оскільки існують певні шаблони, повторювані наративи та меседжі, за допомогою яких можна класифікувати цю пропаганду та відрізнити її від інформаційного шуму. І необхідно навчати українських школярів, студентів та широку громадськість медіаграмотності та вмінню розпізнавати неправду. Адже поінформовані громадяни – озброєні люди, вони не панікують, їх не обманює дезінформація, вони виживають, вчаться і працюють в Україні.

Питаннями медіаграмотності як протидії інформаційній агресії займалася Вербицька А. [2], розгляд медіаграмотності з точки зору державної політики висвітлена у дослідженні Загуби С. [4].

Метою дослідження є вивчення шляхів формування та поширення медіаграмотності як способу протидії ворожій пропаганді.

Для написання даної статті були використані наступні методи дослідження: аналіз, опис, синтез, узагальнення.

Медіаграмотність – це рівень медіакультури, що досягається завдяки медіаосвіті й стосується вміння користуватися інформаційно-комунікаційними технологіями, самовиражатися та спілкуватися за допомогою цих медіа, свідомо сприймати та критично інтерпретувати інформацію, відокремлювати реальність від її віртуальної симуляції – розуміти реальність, сконструйовану джерелами інформації, а також розуміти домінування в суспільстві, розуміти владні відносини, міфи та типи панування, які вони породжують [6].

Медіаграмотність – це сукупність компетентностей, необхідних для активної участі та інформованості в житті медіасуспільства. Компетентності медіаграмотності можна поділити на чотири групи: розуміння медіа, використання медіа, спілкування за допомогою медіа та здатність використовувати медіа для досягнення своїх цілей.

Наразі, представлена модель, що охоплює десять компетентностей медіаграмотності; класифікація та опис яких ґрунтується на звіті «Вимірювання медіаграмотності» («Measuring Media Literacy», 2011, EYE a.o.) та останніх висновках опитаних експертів.

Модель демонструє зв'язок елементів медіаграмотності з процесом розуміння, використання, комунікацією і стратегією [1] (рис. 1).

Окрім розглянутих компетентностей існують ключові принципи медіаграмотності, які вперше були розроблені Асоціацією вчителів Онтаріо в 1987 році й включені Міністерством освіти в посібник з медіаграмотності (1989) [7]. Представлені принципи були вперше сформульовані в результаті дискусій між освітянами, медіапрофесіоналами та урядовцями Канади. В їх основу ввійшли певні правила з вирішення питань про комерціалізацію, цензуру, медіа власність, пропаганду та стереотипи в медіа. Ці принципи залишаються актуальними і сьогодні та можуть бути застосовані до таких тем, як приватність в Інтернеті та мережевий нейтралітет [9].

Рис. 1. Десять компетентностей медіаграмотності [1]

Опис 10 компетентностей медіаграмотності представлено на рис. 2.

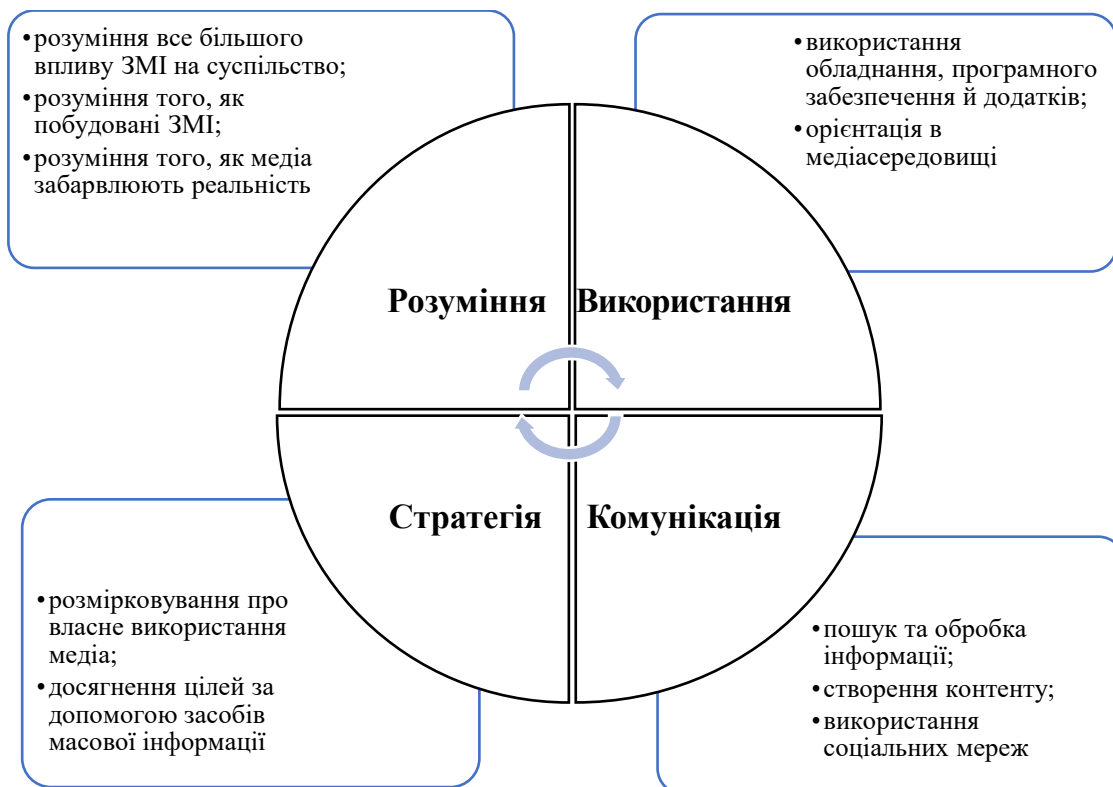

Рис. 2. Принципи медіаграмотності [1]

Як показують дослідження, володіння інтернетом є не однозначним для українців [5] (рис. 3).

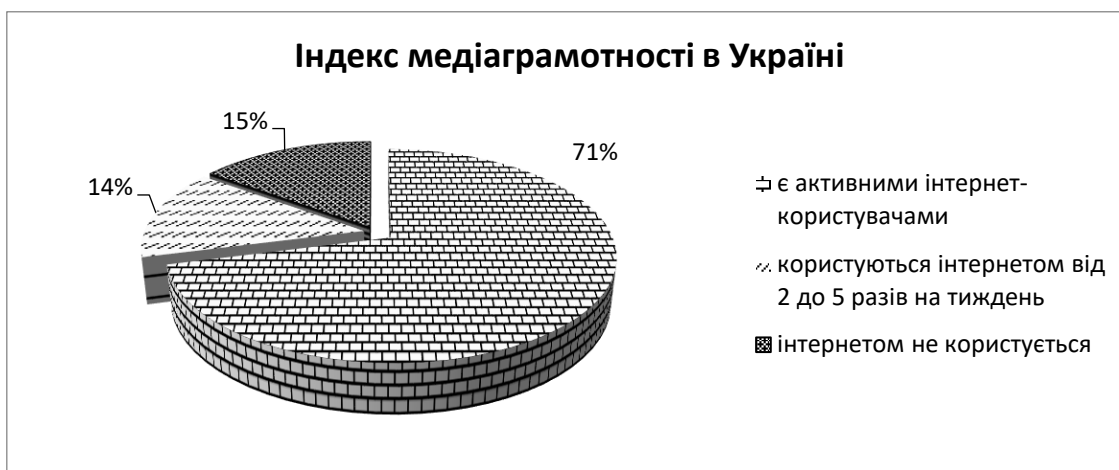

Рис. 3. Індекс медіаграмотності в Україні [5]

За результатами досліджень Детектор Медіа рівень медіаграмотності українців має тяжіння до середнього [5] (рис. 4).

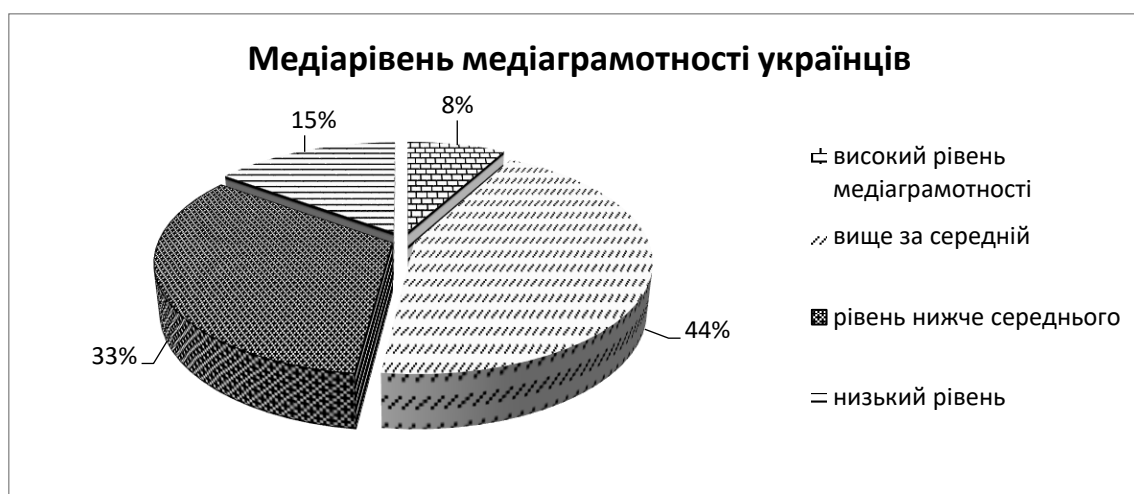

Рис. 4. Медіа рівень медіаграмотності українців

Медіа, з якими кожен українець стикається щодня, включають широкий спектр комунікаційних каналів. Телебачення та радіо, преса, пошукові системи в Інтернеті та соціальні мережі – усі вони є складовими частинами нашої інформаційної дійсності. Кожне медіа має власні цілі та спрямованість, що може призводити до упередженості та неповної об'єктивності в подачі інформації. Інтернет інформація, що поширюється в мережі має суттєвий вплив на світогляд і поведінку користувачів.

Через величезний інформаційний потік новин, в яких існує правда та хибна інформація, споживачі медіаресурсів повинні активно використовувати критичне мислення та критичний підхід до інформації, яку вони сприймають. У протилежному випадку існує ймовірність, що споживачі, які не перевіряють інформацію, будуть

дезінформовані, отримавши викривлений контент [5].

Сучасне інформаційне середовище, на жаль, дійсно має свої відмінності, які сприяють поширенню дезінформації. Завдяки перенасиченості інформацією та швидкому поширенню через масові медіа, користувачі часто не мають часу перевіряти достовірність джерел і приймають повідомлення на емоційному рівні. Це створює сприятливе середовище для викривлення змісту, де спостерігається створення діпфейків.

Розвиток медіасередовища, звичайно, приніс багато переваг, таких як зручна комунікація та швидкий доступ до інформації. Але разом з цим, він також відкриває можливості для загроз медіаспоживачам. Дезінформація та фейки стають поширеними, кібератаки можуть спричинити шкоду, інформація може неправомірно потрапити в руки небажаних осіб. Медіасередовище також може бути використане для інформаційної та мережевої війни, пропаганди, маніпуляцій та психологічного впливу. Крім того, користувачі можуть потрапити в «інформаційну бульбашку», де їхні переконання та точки зору неперервно підтверджуються, не зустрічаючи дисонансу.

Протягом багатьох років росія поширювала пропаганду та меседжі, які направлені на дезінформацію різних верств населення. Країна-агресор під час війни на інформаційному фронті використовує усі способи маніпуляції, такі як: штампи та кліше; звернення до історичних подій, типу наративу «братній народ»; прагнення до розколу національності; психологічний вплив та залякування; фальсифікація та дезінформація; застосування ботоферм; блокування правдивих інтернет-ЗМІ [4].

Однак всі спроби дезінформації підпорядковані певному алгоритму – шаблонності. Серед відомих прийомів слід виділити головний – непослідовність – що допоможе наповнити свідомість людей інформаційним безладом та буде включати велику кількість «різноманітних правд». Незважаючи на зовнішню безсистемність, цей безлад створюється за добре відпрацьованим системним алгоритмом, на який працює вся машина дезінформації. Всі ступені пропаганди тут працюють разом: політики кожного разу анонсують нову «правду», яку миттєво підхоплюють та поширюють засоби масової інформації на телеканалах, в месенджерах та соцмережах тощо. Паралельно з цим відбувається максимальне заповнення медіасередовища спотвореними фактами, що створює хибне відчуття підтримки війни в Україні [10].

Зважаючи на те, що пропаганда є невідривною складовою війни, Вербицька А. виділяє сім заповідей російської пропаганди в період війни (рис. 5) [2].

Треба розуміти, що алгоритм дії пропаганди пов'язаний із комплексністю. Пропаганда поширюється на всіх рівнях, починаючи з місцевих інформаційних структур та закінчуючи виступами президента, під час яких анонсуються власні провокації (приписування власних військових дій українській стороні).

Щоб протидіяти пропаганді, маніпуляціям та дезінформації потрібно активно запроваджувати медіаграмотність населення, починаючи ще з дитячих років. Щоб громадяни знали принципи, етапи пропаганди, способи захисту.

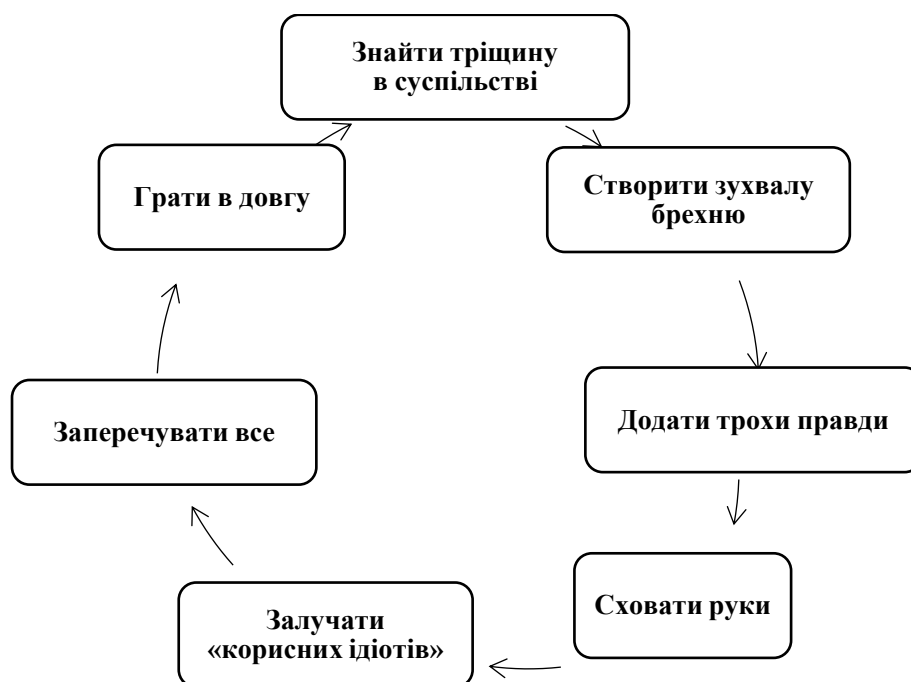

Рис. 5. Сім заповідей російської пропаганди в період війни [2]

Боротьба з пропагандою можлива за умови розуміння основного алгоритму, за яким відбувається дезінформація (рис. 6):

1

Поступове нагнітання («розкачка») – в суспільство вкладають матеріал про можливий напад на росію та про військові навчання, тим самим провокуючи страх в населення;

2

Ескалація – приклад, що НАТО не дотримується договорів, тим самим це лише розпалює ненависть до Заходу. Ескалація супроводжується відвертими погрозами;

3

Агресивна атака через медіа та соцмережі – супроводжується відвертими погрозами. Прикладом є погрози початку ядерної війни

4

Нормалізація через примус до своїх умов на найвищому політичному рівні – запровадження «спецоперації в Україні».

Рис. 6. Алгоритм, за яким відбувається дезінформація

Загалом, критичне мислення та самостійний аналіз інформації є важливими для протидії пропаганді та маніпуляціям. Рекомендується перевіряти факти у незалежних джерелах та приділяти увагу освіті з медійної грамотності, а також знати яким чином можна запобігти передачі інформації від автора до читача. Для цього використовують такі засоби протидії пропаганді [3]: моніторинг ЗМІ, особливо зарубіжних; читання лише незалежних та перевірених мас-медіа; розвиток критичного мислення; контроль емоцій; перевірка інформації на вміст фейків (за допомогою Інтернету); читання різних джерел та їх порівняння; недовіра до інформації на «слово».

Реагування на пропаганду повинно бути постійним. Потрібен такий орган, що дасть змогу на найвищому рівні реагувати на інформацію, виявляючи дезінформацію та корегуючи її. Це створить системний підхід у допомозі населенню зрозуміти суть подій.

Викривання фейків і поширення правдивої інформації – це важлива частина боротьби з пропагандою. Існують тренінги та ігри з розвитку критичного мислення, які можуть бути корисними у боротьбі з дезінформацією та пропагандою. Навчання потрібно починати проводити ще з дитячого садка, де дітям показують як відрізнити правду від брехні та навчають думати самостійно.

Також варто пам'ятати: якщо заходить мова про російську пропаганду, то вона має однотипний характер та розповсюджується за допомогою всіх можливих медіа ресурсів. Найкращий спосіб захиститися від пропаганди – це читати інформаційні джерела мовою оригіналу. Основна маса дезінформації про Україну розповсюджується російською мовою, а отже варто користуватися різними джерелами новин та аналізувати їх. Тому для боротьби з дезінформацією та пропагандою треба здійснити наступні кроки: уповноважені органи повинні заборонити розповсюдження російського контенту; на державному рівні проводити заходи, що покращать комунікативні можливості з населенням; підтримувати розвиток українського контенту на всіх українських медіа; розвивати критичне мислення у населення; популяризувати медіаграмотність. Користуючись медіа, кожен повинен знати правила медіаграмотності, а саме [8]:

- 1) з'ясувати, з чим має справу – з фактом чи судженням;
- 2) перевіряти джерела інформації;
- 3) порівнювати джерела інформації;
- 4) перевіряти репутацію джерела інформації;
- 5) дізнаватися про автора джерела інформації;
- 6) мати уявлення як розпізнати фейк;
- 7) знати, що є відеофейком;
- 8) враховувати свідчення очевидців;
- 9) враховувати повідомлення західних медіа.

Враховуючи правила, треба завжди намагатися відшукати першоджерело новини. В розпізнанні фейку допоможе критичне ставлення до інформації, яку ви отримали. Зараз як ніколи, важливим елементом протистояння між країнами є інформаційна війна. Тому треба намагатися перевірити інформацію на правдивість, не сприймаючи на віру повідомлення [8].

Медіаграмотність є надзвичайно важливою у сучасному світі, де медіа впливають на наші думки, переконання і поведінку. Компетентності з медіа-

грамотності, які розділені на чотири групи, допомагають нам зберегти критичне мислення та здатність аналізувати інформацію, що до нас надходить через різні медіа, а ключові принципи медіаграмотності включають всі сконструйовані медіамеседжі, що формують наше відношення до реальності.

Українське населення, в переважній більшості, є активними користувачами Інтернет ресурсів. Але є факти, які свідчать про вплив фейкових новин на свідомість громадян України, що в результаті може призвести до національної загрози.

Отже, щоб протидіяти пропаганді, маніпуляціям та дезінформації, потрібно активно запроваджувати медіаграмотність населення. Щоб громадяни знали принципи, етапи пропаганди та способи захисту від неї, а протидіяти пропаганді та маніпуляціям важливо та можливо завдяки використанню засобів захисту від пропаганди. І саме володіння засобами метіаграмотності дасть змогу уберегти молоде покоління від ворожої пропаганди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бути медіаграмотним: десять необхідних компетентностей. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/18961/2017-05-24-buty-mediagramotnym-desyat-neobkhdnykh-kompetentnostey/> (дата звертання: 01.12.2022).
2. Вербицька А. Медіаграмотність як протидія інформаційній агресії: як не стати «корисним ідіотом» у руках пропагандистів. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/30326/2022-09-26-media-gramotnist-yak-protydiya-informatsiyniy-agresii-yak-ne-staty-korysnym-idiotom-u-rukakh-propagandystiv/> (дата звертання: 04.12.2022).
3. Вікно Овертона і пропаганда: чому варто уникати російських джерел інформації. URL: <https://uacrisis.org/uk/vikno-overtona-i-propagandachomu-var-to-unykaty-rosijskykh-dzherel-informatsiyi> (дата звертання: 04.12.2022).
4. Забуга С. С. Державна політика у сфері впровадження медіаграмотності в Україні: магістерська робота. Київ, 2022. 104 с.
5. Індекс медіаграмотності українців 2021. *Детектор Медіа*. URL: <https://detector.media/community/article/186435/2021-03-29-indeksmediagramotnosti-ukraintiv-doslidzhennya/> (дата звертання: 02.12.2022).
6. Медійна грамотність. Поради та практичні навички. URL: <http://1.zosh.zt.ua/medijna-gramotnist-rogady-ta-praktychni-navychky/> (дата звертання: 03.12.2022).
7. П'ять ключових принципів медіаграмотності (візуалізація). URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/17075/2016-07-25-pyat-klyuchovykh-pryntsyviv-mediagramotnosti-vizualizatsiya/> (дата звертання: 29.11.2022).
8. Практична медіаграмотність: посібник для бібліотекарів. URL: <https://aup.com.ua/books/mbm/> (дата звертання: 4.12.2022).
9. Соціальна медіаграмотність: п'ять ключових принципів. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/12500/2015-02-03-sotsialna-mediagramotnist-pyat-klyuchovykh-pryntsyviv/> (дата звертання: 27.11.2022).
10. Тренди дезінформації та пропаганди в соціальних медіа півдня України за 5 місяців війни. URL: <https://izbirkom.org.ua/publications/medialiteracy/2022/trendi-dezinformaciyi-ta-propagandi-v-socialnih-media-pivdnya-ukrayini-za-5-misyaciv-vijni/> (дата звертання: 27.11.2022).

REFERENCES

1. Buty mediahramotnym: desyat neobkhdnykh kompetentnostei. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/18961/2017-05-24-buty-mediagramotnym-desyat-neobkhdnykh-kompetentnostey/> [in Ukrainian].
2. Verbytska, A. Mediahramotnist yak protydiia informatsiini ahresii: yak ne staty "korysnym idiotom" u rukakh propahandystiv. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/30326/2022-09-26-media-gramotnist-yak-protydiya-informatsiyniy-agresii-yak-ne-staty-korysnym-idiotom-u-rukakh-propagandystiv/> [in Ukrainian].
3. Vikno Overtona i propahanda: chomu var-to unykaty rosiiskykh dzherel informatsii. URL: <https://uacrisis.org/uk/vikno-overtona-i-propagandachomu-var-to-unykaty-rosijskykh-dzherel-informatsiyi/> [in Ukrainian].

4. Zabuha, S. S. (2022). Derzhavna polityka u sferi vprovadzhennia mediahramotnosti v Ukraini. Kyiv [in Ukrainian].
5. Indeks mediahramotnosti ukraintsiv. (2021). *Detektor Media*. URL: <https://detector.media/community/article/186435/2021-03-29-indeksmediagramotnosti-ukraintsiv-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
6. Mediina hramotnist. Porady ta praktychni navychky. URL: <http://1.zosh.zt.ua/medijna-gramotnist-porady-ta-praktychni-navychky/> [in Ukrainian].
7. Piat kliuchovykh pryntsyviv mediahramotnosti (vizualizatsiia). URL: <https://ms.detektor.media/media/osvita/post/17075/2016-07-25-pyat-klyuchovykh-pryntsyviv-mediagramotnosti-vizualizatsiya/> [in Ukrainian].
8. Praktychna mediahramotnist: posibnyk dlia bibliotekariv. URL: <https://aup.com.ua/books/mbm/> [in Ukrainian].
9. Sotsialna mediahramotnist: piat kliuchovykh pryntsyviv. URL: <https://ms.detektor.media/mediaosvita/post/12500/2015-02-03-sotsialna-mediagramotnist-pyat-klyuchovykh-pryntsyviv/> [in Ukrainian].
10. Trendy dezinformatsii ta propahandy v sotsialnykh media pivdnia Ukrainy za 5 misiatsiv viiny. URL: <https://izbirkom.org.ua/publications/medialiteracy/2022/trendi-dezinformaciyi-ta-propagandi-v-socialnih-media-pivdnia-ukrayini-za-5-misyaciv-vijni/> [in Ukrainian].